This article is distributed under the terms of the Creative Commons Attribution 3.0 PL
© Copyright by Uniwersytet Warszawski Katedra Studiów Interkulturowych Europy Środkowo-Wschodniej & individual articles to their Authors

doi: 10.32612/uw.2543618X.2022.pp.289-297

Przegląd Środkowo-Wschodni, 7, 2022
ISSN 2543-618X eISSN 2545-1324

Nr art. 20220716

Data przesłania: 07.07.2022
Data akceptacji: 24.07.2022

Joanna Kozłowska
Uniwersytet Warszawski
jm.kozlowska@uw.edu.pl
ORCID: 0000-0001-5302-4696

Gintautas Surgailis[1], Generolo Jono Žemaičio Lietuvos Karo Akademija, *Lietuvos kariuomenės gudų kariniai daliniai 1918–1923 m.*, Vilnius 2020, 306 stron

Historiografia litewska od lat 90. XX wieku podjęła się intensywnych badań na polu zagadnień dotąd pomijanych lub zafałszowywanych. Do takich należy tematyka walki Litwinów o niepodległość w końcowym etapie pierwszej wojny światowej i koncepcja litewsko-białoruskiej współpracy w tym zakresie.

Autor książki we wstępie zauważa, że przełom XIX i początek XX w. był ważnym momentem dla procesów narodowościowych na obszarach zamieszkałych przez ludność białoruską, litewską, łotewską, polską, estońską i ukraińską. W lipcu 1917 r. w Mińsku utworzona została Centralna Rada Białoruska, której podstawowym celem stało się utworzenie niepodległego państwa białoruskiego, podkreślił przy tym, że już wtedy pojawiła się idea tworzenia jednostek wojskowych, jednak objęcie władzy przez bolszewików uniemożliwiło zrealizowanie tych dążeń.

[1] Gintautas Surgailis – płk lejtnant, pracownik litewskiego Ministerstwa Obrony Narodowej, wykładowca w Litewskiej Akademii Wojskowej, autor wielu publikacji poświęconych tematyce żołnierskiej (np. *Lietuvos kariuomenės vadai* (1992); *Lietuvos kariuomenė* (1998); *Valstybės sienos apsauga 1990–1994* (2008); *Lietuvos krašto apsaugos ministrai ir kariuomenės vadai* (2008) i in.).

Zwrócił uwagę, że kolejna próba utworzenia niepodległego państwa miała miejsce w czasie, kiedy obszary ziem białoruskich znalazły się pod władaniem niemieckim, wtedy to Rada Białoruska 15 marca 1918 r. ogłosiła w Mińsku niepodległość Białorusi, ale wtedy władze niemieckie uniemożliwiły rozwój organizacyjny struktur białoruskich.

Autor książki podkreśla przy tym, że w dniach 25–27 stycznia 1918 r. w Wilnie odbyła się konferencja białoruska, na której powołano Wileńską Radę Białoruską. Rada zaznaczała łączność historyczną, jaką przez wieki posiadała ludność białoruska z obszarów Grodzieńszczyzny i części guberni wileńskiej ze społecznością litewską[2]. W dalszej części wspomniano o obradach białoruskich, które odbywały się w listopadzie 1918 r., przy tej okazji autor książki wymienia uczestników obrad, a przede wszystkim podaje inicjatywę, która stała się owocem zjazdu – utworzyć federacyjne litewsko-białoruskie państwo i wysłać swoich delegatów do Litewskiej Rady Państwowej (Taryby). Dotrzymując zobowiązań, 1 grudnia 1918 r. władza litewska powołała do swojego składu białoruskich przedstawicieli: ministra spraw białoruskich Józefa Woronkę[3] i wiceministra obrony narodowej gen. lejtnanta Cypriana Kondratowicza[4]. Gintautas Surgailis zwraca uwagę, że już wtedy, na tym wczesnym etapie, przy Ministerstwie Obrony Narodowej Litwy utworzony zostaje białoruski sztab.

W dalszym etapie mowa jest o zjeździe w Grodnie 1–2 grudnia 1918 r. i decyzji, jaką podjęły władze litewskie, aby mając na celu polepszenie pracy wśród ludności białoruskiej Józef Woronko przeniósł się z Wilna do Grodna. Rozpoczęły się przygotowania do formowania jednostek wojskowych u boku armii litewskiej (uformowaną liczbę żołnierzy białoruskich szacowano na brygadę).

---

[2] G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų*, s. 5.

[3] Józef Woronko (Jazep Waronka) (1891–1952) białoruski działacz polityczny, dziennikarz. Od lutego do lipca 1918 r. przewodniczący Ludowego Komisariatu Białorusi. Od 1923 r. aktywny działacz emigracyjny w USA, https://pl.wikipedia.org/wiki/Jazep_Waronka [dostęp:22.06.2022].

[4] G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų*, s. 6.

Opisując formowanie się białoruskich jednostek, Gintautas Surgailis ocenia literaturę białoruską i polską w tym temacie, uważając, że zbyt mało jest w niej zaczerpnięte z litewskich źródeł archiwalnych (np. z Litewskiego Centralnego Archiwum Państwowego)[5].

Pierwszy rozdział poświęcony został I Białoruskiemu Pułkowi Piechoty. Omówione zostały jego początki w Wilnie (od 1 grudnia 1918 r.), przy czym autor zauważa, że tworzenie oddziałów napotykało trudności. Wobec zbliżania się armii bolszewickiej pod koniec grudnia 1918 r. oddziały białoruskie udały się do Grodna, a litewskie do Kowna. Razem z zalążkiem pułku białoruskiego do Grodna wyjechał także Józef Woronko i niektórzy inni przedstawiciele białoruscy[6].

Podrozdział opisuje formowanie się pułku w Grodnie. Zwrócono uwagę, że i tutaj pułk napotkał trudności przy formowaniu, czego przyczyna, zdaniem autora, leżała w różnorodności składu narodowościowego Grodna[7]. Zacytowany jest raport dowódcy białoruskiego pułku Mikołaja Lawrentjewa[8] z 15 stycznia 1919 r. do ministra obrony narodowej, w którym stwierdza, że dalsze kontynuowanie tworzenia oddziałów w Grodnie jest niemożliwe, proponując, aby umożliwić tworzenie ich w Suwałkach[9]. Jednak Kowno nie odpowiadało jasno na tę propozycję. Jednocześnie autor zauważa, że formujące się oddziały napotykały trudności z aprowizacją i uzbrojeniem[10]. Pomimo tych trudności 29 stycznia 1919 r. minister do spraw białoruskich Józef Woronko podpisał rozkaz o mobilizacji białoruskich żołnierzy z guberni grodzieńskiej (przy okazji autor zaznacza, że informacja

[5] Ibidem, s. 10.

[6] Ibidem, s. 16.

[7] Ibidem, s. 18.

[8] Płk. Mikołaj Lawrentjew – służył w wojsku carskim (m.in. brał udział w wojnie rosyjsko-japońskiej), w trakcie pierwszej wojny światowej przydzielony dowódcą 3 Kowieńskiej Drużyny Wojskowej. Po pierwszej wojnie światowej mieszkał na Litwie, G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų…,* op.cit., s. 241–242.

[9] Ibidem, s. 20.

[10] Ibidem, s. 22.

o mobilizacji była napisana w języku litewskim, białoruskim, polskim i rosyjskim)[11].

18 lutego 1919 roku do Grodna przybył naczelny pełnomocnik Litwy na obszar guberni grodzieńskiej Aleksandras Žilinskas[12] wraz ze swoim sekretarzem Stasysem Lozoraitisem[13]. W dalszej części Gintautas Surgailis opisał, jak korzystne zmiany dla formowania białoruskiego pułku i podniesienia morale wśród Białorusinów w guberni miało odwołanie ze stanowiska M. Lawrentjewa i powołanie Konstantyna Jezovitowa[14] 22 marca 1919 r. Mimo to pułk nadal posiadał niewystarczająco broni, brakowało również mundurów[15]. Jednocześnie sytuacja stawała się niepewna wobec zbliżania się frontu bolszewickiego i polskich oddziałów. Podkreślał przy tym, że i w tym wypadku białoruskie raporty z Grodna litewskie Ministerstwo Obrony Narodowej pozostawiało bez jasnych odpowiedzi[16].

I Białoruski Pułk Piechoty, mając na uwadze kwietniowe rozmowy (1919 r.) pomiędzy reprezentantami białoruskimi a rządem polskim w Warszawie, zdecydował się na projekt umowy, w którym m.in. władza polska miała zagwarantować niezależność pułku, łączność telefo-

[11] Od 1 lutego 1919 roku władze niemieckie oficjalnie zgodziły się na formowanie oddziałów białoruskich, ibidem, s. 25.

[12] Aleksandras Žilinskas (1885–1942) w okresie międzywojennym działacz polityczny i społeczny. Aresztowany 14.06.1941 przez NKWD i wywieziony do łagru, https://lt.wikipedia.org/wiki/Aleksandras_%C5%BDilinskas [dostęp:19.06.2022].

[13] Stasys Lozoraitis (1898–1983) minister spraw zagranicznych Litwy w latach 1934–1938, zob. szerzej A. Petraitytė-Briedienė, *Lietuvos diplomatinės tarnybos šefas Stasys Lozoraitis (1940–1983)*, Vilnius: Versus aureus 2012.

[14] Gen. Konstantyn Jezowitow (Konstancin Jezawitau) (1895–1946) w grudniu 1917 r. uczestniczył w pierwszym kongresie białoruskim w Mińsku, gdzie został wybrany zastępcą przewodniczącego Wojskowej Centralnej Rady Białoruskiej, brał udział w kwietniowych obradach 1919 r. w Warszawie, w latach 1921–1944 mieszkał na Łotwie – białoruski aktywny działacz emigracyjny, w 1944 r. wyjechał do Berlina. W 1945 r. aresztowany przez radzieckie służby kontrwywiadowcze trafił do więzienia, G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų…*, op.cit., s. 244–245.

[15] G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų…,* op.cit., s. 37.

[16] Ibidem, s. 42.

niczną z władzami w Kownie, zabezpieczenie w broń i in., przy czym pułk zobowiązał się do walki przeciwko oddziałom bolszewickim[17]. 26 kwietnia 1919 roku do Grodna przybyła 5 Kompania I Pułku Piechoty, wojska niemieckie wycofały się, a administrację w mieście przejęła władza polska[18]. Początkowo przychylne relacje zakończyły się już 28 kwietnia – pierwszymi rozbrojeniami białoruskich oddziałów. Następny podrozdział dotyczy rozkazu rozbrojenia oddziałów białoruskich wydanego przez gen. 1 Dywizji Litewsko-Białoruskiej Stanisława Szeptyckiego, a ostatni podrozdział opisuje ostateczną likwidację Białoruskiego Pułku[19].

II Rozdział przybliża czytelnikowi działający w Kownie Wojskowy Sekretariat przy Ministerstwie ds. Białoruskich. Autor książki przedstawia próby uformowania struktury białoruskiej, które jak zauważa, nie przynosiły spodziewanych owoców.

III Rozdział zajmuje się Komendanturą Okręgu i miasta Grodna, która powstała 1 lutego 1919 r., a na naczelnika powołano Mikołaja Demidowa[20]. Pomimo aktywny działań w terenie (np. wieszanie białoruskiej flagi narodowej: biało-czerwono-białej – w przestrzeni publicznej, otwarcie punktów werbunkowych dla ochotników w Lidzie, Słonimiu, Druskiennikach i in.), także i w tym przypadku komendantura napotkała na trudności[21].

IV Rozdział przedstawia Białoruskie Biuro Wojskowe w Kownie. Autor pisze, że naczelnikiem Biura od 1 lutego 1919 roku został przebywający dotąd w I Białoruskim Pułku Piechoty Witalis Kozłow[22], który

[17] Ibidem, s. 48–49.

[18] Ibidem, s. 55.

[19] Ibidem, s. 67–73.

[20] Płk. Mikołaj Demidow (1888–1967) działacz białoruski w okresie pierwszej i drugiej wojny światowej, w 1944 r. wyjechał do Niemiec, od 1950 r. aktywna postać emigracji białoruskiej w USA, ibidem, s. 80 i 247–248.

[21] N. Demidow pisał w raporcie z 8.02.1919 do Kowna, że praca napotyka sprzeciw Polaków, ibidem, s. 83–84.

[22] Kpt. Witalis Kozlow – po pierwszej wojnie światowej zamieszkał na Litwie, w 1930 r. ukończył techniczny kurs oficerski na Uniwersytecie Witolda Wielkiego

rozpoczynając pracę w Kownie, spotkał wielu Białorusinów oraz jak stwierdził autor, nieznających ojczystego języka Litwinów, chcących pracować w białoruskim oddziale litewskiego wojska[23]. Jego zadaniem było formowanie białoruskich kompani na terenie Litwy i przesyłanie ich do I Białoruskiego Pułku Piechoty, i choć wykazywał dużo inicjatywy, tworzenie kompanii komplikowało się (np. początkowo brakowało wyznaczonego dowódcy Kompanii, brak było wystarczającej liczby pracowników do obsługi Biura, stałe były problemy aprowizacyjne)[24].

Kolejny rozdział naświetla szczegółowo losy I odrębnej Białoruskiej Kompanii Piechoty, której pierwszym dowódcą wybrany został oficer Mikołaj Janicki. Przy czym autor zaznacza, że stan materialny kompanii, podobnie jak litewskiego wojska, był słaby (np. większość żołnierzy nie otrzymała mundurów, nie było dostatecznego wyposażenia w sprzęt wojskowy, brakowało żywości do wyżywienia kompanii), do tego dochodziły zatargi wojska z miejscową ludnością[25]. 19 czerwca 1919 r. rozkazem gen. S. Žukauskasa[26] I Kompania Białoruska miała zostać wysłana na front. Jednak sytuacja na froncie, w związku z natarciem bolszewickim, komplikowała się[27]. Pomimo strat liczebnych, jakich kompania doświadczała w walce, autor zwraca uwagę na odwagę i determinację żołnierzy białoruskich w zetknięciu z Armią Czerwoną, z których niektórzy zostali odznaczeni Orderem Krzyża Witolda Wielkiego[28].

---

w Kownie, wpisany do spisu oficerów wojsk inżynieryjnych, od roku 1939 przeszedł w stan spoczynku, ibidem, s. 248–249.

[23] Ibidem, s. 96.

[24] Ibidem, s. 100. Ostateczna likwidacja Biura nastąpiła pod koniec stycznia 1920 r., ibidem, s. 104.

[25] Ibidem, s. 109 i 110.

[26] Silvestras Žukauskas (1860–1937) generał armii Imperium Rosyjskiego, od 1918 roku Litwy, https://pl.wikipedia.org/wiki/Silvestras_%C5%BDukauskas [dostęp: 23.06.2022].

[27] G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų…*, op.cit., s. 115–127.

[28] Ibidem, s. 128. W październiku 1919 r. za szczególne wyróżnienie się w walce, decyzją prezydenta A. Smetony, odznaczono Krzyżem I stopnia „Už Tevynę" kolejnych żołnierzy białoruskich, ibidem, s. 136.

Na przełomie sierpnia i września 1919 roku kompania weszła do rezerwy litewskiego batalionu w Mariampolu. G. Surgailis wspomina o serdecznych relacjach łączących żołnierzy litewskich i białoruskich[29].

Następny rozdział omawia II Kompanię Białoruską[30], którą włączono ostatecznie jako część Białoruskiego Batalionu Piechoty. Kolejny rozdział przybliża działalność Białoruskiego Szwadronu Kawalerii w Grodnie, który rozpoczął być formowany w marcu 1919 r. i którego dowódcą został Mikołaj Gliński. Autor zauważa, że pod koniec marca 1919 r. Szwadron liczył już około 50 żołnierzy[31]. Szwadron otrzymał rozkaz od A. Žilinskasa przejścia w kierunku Druskiennik i zajęcia mostu na Niemnie, a ponieważ wspomniany rozkaz nie podawał wyraźnie daty, szwadron nadal pozostawał w Grodnie. Po zajęciu miasta przez oddziały polskie doszło do rozbrojenia Szwadronu. Ostateczne opuszczenie miasta nastąpiło w maju (żołnierze udali się do Kowna)[32].

Kwestia włączenia szwadronu do I Litewskiego Pułku Kawalerii poruszona zostaje w kolejnej część książki (autor zauważa, że przyłączenie szwadronu spotkało się z protestem Józefa Woronki)[33]. Szwadronowi powierzono uszczelnienie część linii demarkacyjnej z Polską (wzdłuż Niemna). Po niepowodzeniach (w walkach z oddziałami polskimi) część szwadronu przyłączono do II Kompanii Białoruskiej.

Dalszą część publikacji poświecono sformowanemu jesienią 1919 r. Batalionowi Białoruskiemu (dowódcą został mjr Aleksander Rużańcow), który skierowano w okolice Dyneburga. Istniał do połowy marca 1920 r., kiedy to z rozkazu prezydenta A. Smetony został rozwiązany[34].

W następnym rozdziale opisano utworzenie w kwietniu 1920 r. odrębnej Kompanii Białoruskiej z A. Różancowem na czele. Wówczas wojska białoruskie rozlokowane zostały wzdłuż granicy litewsko-łotew-

[29] Ibidem, s. 133.
[30] Ibidem, s. 138–145.
[31] Ibidem, s. 148.
[32] Ibidem, s. 149–150.
[33] Ibidem, s. 151.
[34] Ibidem, s. 168–169.

skiej i litewsko-radzieckiej w okolicach Brasławia[35]. Później przesunęły się nieco dalej na południe, wciąż pozostając w północno-wschodnim regionie ziem litewskich[36].

Autor odnosi się do kwestii zajęcia Wilna przez gen. Lucjana Żeligowskiego. Szkoda, że formułuje powtarzane często w literaturze litewskiej twierdzenia, że doszło do złamania umowy suwalskiej, kiedy to z formalnego punktu widzenia nie weszła ona jeszcze w życie (nie miała mocy prawnej, gdyż podpisana została 8 października 1920 r., wejść w życie miała 10 października, natomiast 8 października 1920 r. wojska gen. Żeligowskiego rozpoczęły zajęcie Wilna)[37].

Kolejna część pracy przybliża powstanie odrębnego Batalionu Białoruskiego, pod dowództwem płk. Aleksandra Uspienskiego, do czego doszło pod koniec września 1920 r. Autor odnosi się także do walk I Kompanii Batalionu Białoruskiego wspólnie z armią litewską z oddziałami polskimi, do których doszło w listopadzie 1920 r[38]. 9 grudnia 1920 r. Kompania Białoruska powróciła do Kowna. W książce nie pomijane są trudne wydarzenia, związane z brakiem utrzymania karności w wojsku białoruskim, np. przypadki nadużywania alkoholu czy grabieże[39]. W marcu 1921 r. oddziały Batalionu Białoruskiego skierowane zostały do zabezpieczenia pasa polsko-litewskiego.

Ostatni rozdział omawia rozformowanie Odrębnego Batalionu Białoruskiego, do którego doszło 25 marca 1923 roku i utworzenie Odrębnej Kompanii Białoruskiej, którą przyłączono do Litewskiej Dywizji Ochrony Pogranicza i rozlokowano wzdłuż części linii demarkacyjnej. Do likwidacji Batalionu doszło w listopadzie 1923 r.[40]

---

[35] Ibidem, s. 177.

[36] Ibidem, s. 178–179.

[37] O tematyce umowy suwalskiej zob. szerzej*: Suvalkų sutartis – faktai ir interpretacijos. Umowa suwalska – fakty i interpretacje*, red. Česlovas Laurinavičius, Jan Jerzy Milewski, Vilnius: Versus aureus 2012.

[38] G. Surgailis, *Lietuvos kariuomenės gudų*…, op.cit*.,* s. 187.

[39] Ibidem, s. 191–192.

[40] Ibidem, s. 234–236.

Należy przyznać, że autor książki przeprowadził wnikliwe kwerendy w archiwach, co uwidoczniło się w omawianej publikacji. Przede wszystkim uchwycono przemiany, jakie przechodziły oddziały białoruskie w latach 1918–1923. Poza tym wielokrotnie podkreślana była wola władz litewskich i przedstawicieli białoruskich do wspólnego współdziałania. Zwrócono uwagę na błędy rządu litewskiego skutkujące zdaniem autora dalszymi konsekwencjami dla przebiegu wojny (np. rozkaz litewski, aby I Białoruski Batalion Piechoty nie opuszczał Grodna w obliczu zbliżania się wojsk polskich)[41]. W pracy zwraca uwagę, że Białorusini zaznaczyli się w historii Litwy w tamtym okresie. Choć nie pomija spraw, z którymi borykało się wojsko białoruskie, w różnych momentach swojego trwania: niesubordynacją, do której dochodziło zarówno wewnątrz jednostek wojskowych, jak i w zetknięciu z ludnością cywilną, a także powtarzających się przypadków dezercji.

Książka obfituje w liczne zdjęcia, tabele, mapy, biogramy, które stanowią cenne jej uzupełnienie.

[41] Ibidem, s. 237–238.